

Accepted manuscript of:

Hanneke Bezemer & Pauwke Berkers. 2015. 'Vooral in het preutse Amerika' De dagbladberichterij over de Vijftig tinten-trilogie in cross-nationaal perspectief. In: Agnes Andeweg (red.). *Seks in de nationale verbeelding: Culturele dimensies van de seksuele revolutie*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 159-178.
<http://nl.aup.nl/books/9789089649287-seks-in-de-nationale-verbeelding.html>

'Vooral in het preutse Amerika' De dagbladberichterij over de Vijftig tinten-trilogie in cross-nationaal perspectief

Hanneke Bezemer

Pauwke Berkers (berkers@eshcc.eur.nl)

Department of Arts and Culture Studies (ESHCC), Erasmus University Rotterdam

Reeds voordat *Fifty Shades of Grey* van de schrijfster E.L. James officieel in Nederland op de markt komt, maakt de NOS melding van 'deze pornografische soort bouquetreeks, ook wel *mommy porn* genoemd' die heel wat stof heeft doen opwaaien in Amerika.¹ Het succes blijft niet beperkt tot de Verenigde Staten. Al snel na de verschijning (24 mei 2012) bereikt het boek ook in Nederland de status van bestseller. In de lijst van honderd bestverkochte boeken van 2012 staan *Vijftig tinten grijs*, *Vijftig tinten donkerder* en *Vijftig tinten vrij* respectievelijk op plaats één, twee en drie met in totaal bijna 1,4 miljoen verkochte exemplaren. Als gevolg van dit (internationale) commerciële succes en de (controversiële) thematiek – erotiek en S/M – besteden ook de Nederlandse media volop aandacht aan de trilogie. Enerzijds speelt in de berichterij de aloude tegenstelling tussen economisch succes (populaire fictie) en literaire kwaliteit ('hoge' literatuur) een belangrijke rol,² met name in het licht van de financiële crisis onder uitgeverijen. Anderzijds discussiëren commentatoren over de mate waarin de inhoud van het boek een weerspiegeling is van – en/of een effect heeft op – de samenleving, met name omtrent de thema's seksualiteit en genderverhoudingen.³ Zo stelt *de Volkskrant* '[...] dat het een geweldige stap voorwaarts is dat vrouwen openlijk durven uit te komen voor hun seksuele verlangens (vooral in het preutse Amerika)'.⁴

Bovenstaande roept de vraag op hoe we de Nederlandse berichterij kunnen positioneren ten opzichte van de reacties in buitenlandse media. De verwijzing naar 'het preutse Amerika' suggereert een vorm van seksueel nationalisme, waarbij de Nederlandse identiteit in toenemende mate cultureel ingevuld wordt. In de beeldvorming van Nederland als seksueel bevrijd land zou juist de literatuur een voortrekkersrol gespeeld hebben.⁵ Aangezien er nauwelijks cross-nationaal onderzoek is gedaan naar

dergelijk seksueel nationalisme in de kunst en cultuur, is het moeilijk te bepalen of Nederland in dit opzicht uniek is. Door de dagbladberichtgeving van een seksueel controversiële boekenreeks – de *Vijftig tinten* trilogie – te vergelijken tussen landen (welke verschillen in de organisatie van het literaire veld en culturele repertoires), denken we meer inzicht te bieden in de manieren waarop literatuur ‘bemiddelt in het vormgeven van nieuwe individuele en collectieve identiteiten’.⁶ In dit hoofdstuk onderzoeken we dan ook de manieren waarop *Vijftig tinten* van E.L. James wordt besproken in kwaliteitskranten uit de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Nederland, en hoe we eventuele verschillen kunnen duiden.

Deze vraag hebben we bestudeerd middels een inhoudsanalyse van de berichtgeving over de boekenreeks in kwaliteitskranten. Aangezien deze dagbladen zich richten op – en gelezen worden door – de politieke, intellectuele en culture elite, hebben zij invloed op hoe er in samenleving als geheel over een bepaald onderwerp gedacht wordt.⁷ De analyse richt zich op twee vormen van berichtgeving over *Vijftig tinten*: (i) een *literatuur-kritische receptie*, met een focus op economisch succes en/of literaire kwaliteit, en (ii) een *maatschappij-kritische receptie*, waarbij de relatie tussen de werken en samenleving – met name seksualiteit en genderverhoudingen – becommentarieerd wordt.

Bij de analyse van de maatschappij-kritische receptie maken we gebruik van inzichten uit de cultuursociologie. In plaats van een direct verband te suggereren tussen de inhoud of literaire stijl en de samenleving (reflectie of vorming) stelt de repertoiretheorie dat mensen in verschillende landen de nadruk leggen op andere aspecten – hier: seksualiteit en gender – om de sociale werkelijkheid te begrijpen en te classificeren. Deze nationale repertoires vloeien voort uit verschillende historische ontwikkelingen en de institutionalisering daarvan.⁸ Empirische literatuursociologen beweren echter dat de relatie tussen deze macro-culturele repertoires en de literaire werken wordt gemedieerd via het literaire veld.⁹ Deze benadering richt zich met name op de mate en manier waarop critici esthetische – in plaats van economische – classificaties hanteren om een werk te duiden. Bij de analyse van de literatuur-kritische receptie maken we dan ook gebruik van de theorie van het literaire veld.

Veldtheorie, dagbladen en literatuur-kritische receptie

Theorie van het literaire veld

In de opvattingen van Bourdieu omvatten literaire velden het geheel van instituties en actoren die deel hebben in zowel de materiële (bijvoorbeeld uitgeverijen, auteurs) als de symbolische productie (bijvoorbeeld critici, educatie, consumenten) van literatuur. De symbolische waarde wordt niet herkend als een intrinsiek kenmerk van een kunstwerk, maar toegekend door bepaalde (dominante) actoren in het literaire veld.¹⁰ Binnen het literaire veld strijden zij om de zeggenschap over wat (goede) literatuur is en wie een (groot) schrijver; de macht over consecratie. De strijd wordt gevoerd tussen dominante (oudkomers) en niet-dominante actoren (nieuwkomers) in verschillende posities, bijvoorbeeld tussen voor- en tegenstanders van populaire (romantische) fictie. De uitkomst van deze strijd is een tijdelijke consensus over wat literatuur is of zou moeten zijn.¹¹ Dit collectieve geloof in

bepaalde kwaliteitscriteria ‘promoveert’ het materiële product tot een literair werk, of ‘degradeert’ het tot pulp, zoals bij *Vijftig tinten* vaak het geval is.

Een veld is een semiautonome ruimte, met een eigen geschiedenis, classificatielogica en waarderingssysteem. Wanneer het literaire veld totaal autonoom kan opereren ten opzichte van de wetten van de markt, domineren esthetische principes. De meeste literaire velden kennen echter een duale structuur. In het autonome subveld opereren actoren relatief autonoom ten opzichte van het economische veld, dat wil zeggen, de logica van de markt. Als gevolg domineren hier de esthetische criteria (*l’art pour l’art*) van het literaire veld. De productie is voornamelijk kleinschalig en gericht op ‘hoge’ literatuur waarbij geldelijk gewin als onderschikt wordt gezien aan kritische erkenning (bijvoorbeeld lovende recensies). Het heteronome subveld staat daarentegen sterk onder invloed van het economische veld met als gevolg dat de logica van de markt heerst. Hier domineert de grootschalige productie van populaire fictie waarbij succes wordt afgemeten aan de verkoopcijfers.¹² De *Vijftig tinten* trilogie bevindt zich in het heteronome subveld.

Literatuur-kritische receptie in dagbladen

Kwaliteitskranten vervullen een centrale rol in het proces van culturele legitimering, aangezien zij zich richten op de intellectuele en culturele elite van een land.¹³ Niet alleen functioneren zij als poortwachters die bepalen welke recent uitgegeven boeken het waard zijn om überhaupt aandacht aan te besteden; tevens spelen kwaliteitskranten een essentiële rol in de kritische consecratie van fictie. Hoewel dagbladcritici zelf stellen de nadruk te leggen op esthetische criteria, vertrouwen zij in de praktijk veelal op buitentekstuele kenmerken om nieuw uitgegeven werken te classificeren, zoals het prestige van de uitgever en het geslacht van de auteur.¹⁴ Daarnaast spelen dagbladen een belangrijke rol in de erkenning en verspreiding van genreclassificaties. Zo wordt in verschillende door ons geanalyseerde artikelen gesteld dat de term *mommy porn* uit de koker van de *New York Times* komt. Ten slotte spelen dagbladen een essentiële rol in het selecteren en kaderen van wat in een samenleving als sociaal en cultureel relevant geldt. Op deze manier dragen dagbladen niet alleen bij aan de literatuur-kritische ontvangst van fictie, maar ook aan maatschappij-kritische receptie ervan. Hierop komen we in de volgende sectie terug.

Cross-nationale verschillen in literair-kritische classificaties

De organisatie van het literaire veld laat duidelijke cross-nationale verschillen zien. Het Engelse literaire veld lijkt – in vergelijking met Nederland en de Verenigde Staten – het meest hiërarchisch georganiseerd te zijn, dat wil zeggen, het statusverschil tussen populaire fictie en ‘hoge’ literatuur is er het grootst. Sinds het ontstaan in de tweede helft van de negentiende eeuw kenmerkt het Engelse literaire veld zich door haar strenge literaire criteria.¹⁵ Als gevolg van de historische strijd met de Verenigde Staten om de dominantie op de Engelstalige boekenmarkt richten Engelse uitgeverijen zich – in tegenstelling tot hun Amerikaanse collega’s – op traditionele ‘hoge’ literatuur.¹⁶ Het Amerikaanse

literaire veld is daarentegen het minst hiërarchisch georganiseerd. Zo zijn Amerikaanse uitgeverijen minder sterk gericht op de literaire canon en hechten zij meer waarde aan verkoopcijfers.¹⁷ In tegenstelling tot Nederlandse dagbladen besteden Amerikaanse kwaliteitskranten reeds enkele decennia meer aandacht aan populaire fictie dan aan literatuur. Het Nederlandse literaire veld lijkt een middenpositie in te nemen. Hoewel de kunst- en cultuursector minder grote hiërarchische verschillen kent, blijkt de culturele elite nog steeds de voorkeur te geven aan traditionele ‘hoge’ kunsten. Kranten besteden bijvoorbeeld veel meer aandacht aan literatuur dan aan populaire fictie.¹⁸

Kortom: wat betreft de manier waarop literair-kritische classificaties worden gehanteerd in de berichtgeving over *Vijftig tinten* verwachten we dat Engelse kwaliteitskranten vooral schrijven over (het gebrek aan) literaire kwaliteit, terwijl Amerikaanse dagbladen focussen op het economisch succes van de reeks. De Nederlandse dagbladen nemen naar verwachting een middenpositie in.

Maatschappij-kritische receptie van seksualiteit en genderverhoudingen in romantische fictie

Romantische fictie als genre

Romantische fictie is één van de populairste – maar tevens meest verguisde – genres. Het genre, dat ontstaan is in de achttiende eeuw, omvat subgenres als doktersromans, *chick-lit*, romantische thrillers, *dark romance* en relatieromans. Sommige subgenres, zoals literair erotische romans, hebben meer literaire ambities dan andere subgenres, en verschijnen bij reguliere uitgeverijen in plaats van specialistische uitgeverij van romantische fictie als Harlequin (onder andere Bouquet-reeks) en Mills and Boon.¹⁹ Zo wordt de Nederlandse uitgave van *Vijftig tinten grijs* op de cover omschreven als een ‘literaire erotische sensatie’. De flaptekst van de Amerikaanse editie classificeert het boek echter als ‘erotic romance’, net als de Engelse uitgever Random House die de trilogie categoriseert onder de noemer Fiction – Romance and Fiction – Erotica. De trilogie beantwoordt dan ook aan de onderstaande conventies die als kenmerkend gelden voor romantische fictie.

Ten eerste kenmerkt het genre zich door een vrouwelijk hoofdpersonage waarmee vrouwelijke lezers zich kunnen identificeren. Meer dan vroeger bevat moderne romantische fictie zelfstandige – in plaats van afhankelijke – vrouwelijke personages.²⁰ Het hoofdpersonage uit *Vijftig tinten* – Anastasia Steele – is hiervan een typisch voorbeeld. Ze is jong, zelfstandig, en als net afgestudeerde op zoek naar een baan bij een uitgeverij. De tweede conventie van romantische fictie is de focus op het (heteroseksuele) liefdesverhaal, waarbij het vrouwelijke hoofdpersonage – na allerlei obstakels te hebben overwonnen – de liefde van haar leven vindt en trouwt.²¹ *Vijftig tinten* handelt over de liefdesrelatie tussen Anastasia Steele en de dominante Christian Grey. In de loop van het verhaal krijgt de onafhankelijke Steele steeds meer moeite met de seksuele voorkeuren en het dominerende karakter van Grey. Uiteindelijk lossen ze hun problemen echter op en leven ze nog lang en gelukkig. Ten slotte vormt seksualiteit een centraal thema in romantische fictie.²² Waar in eerdere decennia het vrouwelijke hoofdpersonage werd geportretteerd als slachtoffer binnen de context van het huwelijk, heeft zij in contemporaine romantische fictie meer controle over – en beleeft ze meer plezier aan – haar eigen

seksualiteit, zowel binnen als buiten het huwelijk.²³ In *Vijftig tinten* komt de (somasochistische) seksuele relatie tussen Anastasia Steele en Christian Grey uitgebreid en expliciet aan bod.

De kritische receptie van romantische fictie

Ondanks (of: juist vanwege) het economische succes van romantische fictie kon het genre op weinig literair-kritische erkenning rekenen.²⁴ Enerzijds ligt de verklaring in de werken zelf. Romantische fictie wordt veelal op basis van een formule geschreven, waarbij de auteur weinig artistieke vrijheid krijgt. Het genre wordt dan ook bekritiseerd vanwege de toegankelijkheid en voorspelbaarheid.²⁵ Anderzijds kan romantische fictie rekenen op weinig kritische erkenning, omdat zowel de auteurs als lezers – vaak laag opgeleid – van het vrouwelijke geslacht zijn. Genderstereotypen in kunst en literatuur zijn hardnekkig, wat er onder andere toe leidt dat vrouwen tot diep in de 20e eeuw vooral met populaire cultuur worden geassocieerd.²⁶

De maatschappij-kritische receptie richt zich voornamelijk op de mogelijke effecten (vorming) van romantische fictie op de samenleving. Immers, het genre wordt ondanks het gebrek aan literaire status door miljoenen – voornamelijk – vrouwen gelezen. Enerzijds zijn (sommige vormen van) romantische fictie door feministen omarmd, aangezien de vrouwelijke ervaring en seksualiteit in de boeken centraal staat en de hoofdpersonen vaak worden weergegeven als intelligent en zelfstandig. Anderzijds heeft het genre de nodige kritiek gekregen vanuit feministische hoek. Hoewel het genre sterke vrouwelijke hoofdpersonages kent, bevestigt de verhaallijn vaak traditionele genderverhoudingen en frustreert daarmee mogelijkwerwijs vrouwenemancipatie. De vrouwelijke hoofdpersoon wordt vaak slachtoffer van verschillende gebeurtenissen en conformeert zich uiteindelijk altijd aan het ideaalbeeld van de huisvrouw en de romantische liefde, en dat is in *Vijftig tinten* niet anders.²⁷

Cross-nationale verschillen in maatschappij-kritische classificaties

De mate waarin – en de manier waarop – gender en seksualiteit aan de orde komen in de dagbladberichterij van *Vijftig tinten* hangt onder andere af van verschillen in nationale culturele repertoires. Deze repertoires komen voort uit nationale historische ontwikkelingen en zijn in zeker mate geïnstitutionaliseerd met als gevolg dat sommige classificaties, bijvoorbeeld op basis van gender en seksualiteit, gemakkelijker gehanteerd worden om de sociale omgeving te duiden dan andere.²⁸

Net als in de meeste westerse landen voltrekt zich in Nederland in de jaren zestig de seksuele revolutie. Gedurende deze periode verandert de blik op seksualiteit en de wijze waarop deze beleefd wordt. Thema's als seks voor het huwelijk, homoseksualiteit en pornografie worden uit de taboesfeer gehaald en bespreekbaar gemaakt.²⁹ De tolerantie ten opzichte van bijvoorbeeld homoseksualiteit speelt een toenemende rol in de definiëring van de Nederlandse identiteit. Dit impliceert dat een goede burger homo's en lesbiennes accepteert. Nederlandse auteurs spelen in deze geschiedenis van de seksuele emancipatie een belangrijke rol.³⁰ In tegenstelling tot Nederland heeft de seksuele revolutie in

de Verenigde Staten nauwelijks doorgezet. Hoewel er op het gebied van het homohuwelijk flinke stappen gezet worden, hebben de meeste Amerikanen in vergelijking met andere westerse landen vrij traditionele opvattingen over seksualiteit, met name op het gebied van seks voor het huwelijk en pornografie.³¹ Groot-Brittannië lijkt een middenpositie in te nemen, wat betreft nationale waarden (traditioneel versus seculier-rationeel).³² Dit land kende aan het begin van de jaren zeventig de meest verregaande wetgeving op het gebied van abortus, maar werd later door Nederland ingehaald als het meest seksueel tolerante land.³³

Kortom: wat betreft manier waarop maatschappij-kritische classificaties worden gehanteerd in de berichtgeving over *Vijftig tinten* verwachten we dat Nederlandse kwaliteitskranten de seksuele scènes als ‘normaal’ bespreken en vooral schrijven over de traditionele genderverhoudingen, terwijl Amerikaanse dagbladen focussen op de – in hun ogen deviante – seksuele thematiek van de reeks. De Engelse dagbladen nemen naar verwachting een middenpositie in.

Data en methode

Door middel van een inhoudsanalyse is de berichtgeving over *Vijftig tinten* onderzocht in zes kwaliteitskranten, uit Nederland (*de Volkskrant* en *NRC Handelsblad*), Groot-Brittannië (*The Guardian* en *The Independent*) en de Verenigde Staten (*New York Times* en *Los Angeles Times*). De krantenartikelen zijn gevonden via Lexis-Nexis (Nederland) en de online archieven van de Britse en Amerikaanse kranten, waarbij gezocht is op ‘Vijftig tinten’ (‘Fifty Shades’) en ‘E.L. James’. Alle artikelen waarin de boeken daadwerkelijk (in meer of mindere mate) ter sprake komen, zijn betrokken in onze analyse, waarbij de eerste dagbladpublicatie over de trilogie (12 februari 2012) gekozen is als startdatum. De geselecteerde artikelen omvatten een breed scala aan journalistieke genres. Dit heeft geresulteerd in een corpus van 97 artikelen, waarvan 33 uit de geselecteerde Nederlandse dagbladen, 40 uit de Engelse kranten en 24 artikelen uit de Amerikaanse dagbladen.

Naast enkele algemene artikelkenmerken³⁴ onderzochten we wat we het *perspectief* van een artikel noemen. Het economische en het literaire perspectief meten de literair-kritische receptie, respectievelijk het verkoopsucces en de financiële winsten voor de uitgever en (online) boekwinkels, en de schrijfstijl en genreclassificatie. Het seksuele en genderperspectief meten de maatschappij-kritische receptie, respectievelijk de relatie (reflectie en/of vorming) tussen de *Vijftig tinten* reeks en de seksuele moraal en genderverhoudingen in de samenleving. Daarnaast onderzoeken we expliciet hoe *Vijftig tinten* als *genre* wordt geclassificeerd. Naast een basaal onderscheid tussen literatuur en populaire fictie kan de trilogie onder verschillende (sub)genres geclassificeerd worden, waarbij een contemporaine versie van romantische fictie (bijvoorbeeld *chick-lit*), *mommy porn*, erotische of erotisch romantische fictie het meest voor de hand liggen. Ten slotte zoomen we verder in op het thema *seksualiteit*. In welke mate en hoe wordt er in de krantartikelen aandacht besteed aan de expliciete, sadomasochistische seksuele handelingen die in de trilogie beschreven worden? Worden deze slechts benoemd, of wordt het seksuele taalgebruik uitgebreid besproken? En leidt het tot een –

positieve of negatieve – normatieve reactie, of wordt de thematiek juist gezien als één van de succesfactoren?

Resultaten

Perspectief van het artikel

In tabel 1 staat per land aangegeven welke perspectieven centraal staan in de onderzochte artikelen.

	Nederland	Groot-Brittannië	Verenigde Staten
Literair-kritisch			
Economisch	31,3% (15)	39,1% (18)	37,9% (11)
Literair	31,3% (15)	32,6% (15)	24,1% (7)
Maatschappij-kritisch			
Seksueel	22,9% (11)	17,4% (8)	31,0% (9)
Gender	14,6% (7)	10,9% (5)	6,9% (2)
Totaal*	100% (48)	100% (46)	100% (29)

* In enkele artikelen staan 2 of 3 perspectieven centraal.

Tabel 1: Het gebruik van verschillende perspectieven in artikelen over *Vijftig Tinten* van E.L. James uit kwaliteitskranten uit Nederland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten.*

In Nederland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten is het economische perspectief dominant. Hierbij ligt de nadruk op het commerciële succes van *Vijftig tinten* en de recordwinsten van de betreffende uitgeverijen. '[Fifty Shades of Grey] whipped the best-seller lists into submission', aldus de *New York Times*.³⁵ In tijden waarin uitgeverijen nauwelijks het hoofd boven water kunnen houden is een dergelijk mega-succes een geschenk uit de hemel. *The Independent* kopt dan ook: 'Fifty Shades of Grey Keeps Random House in the black'.³⁶ In de Nederlandse dagbladen wordt – in tegenstelling tot Engelse en Amerikaanse artikelen – dikwijls een waardeoordeel geveld over het economische succes van de boekenreeks.³⁷ Met name Mai Spijkers (Prometheus), de Nederlandse uitgever van E.L. James, moet het regelmatig ontgelden, zo ook in het *NRC Handelsblad*: 'En hoewel de vruchten van uw succes eenzijdig in de zakken van één enkele uitgever belandden (Mai Spijkers van uitgeverij Prometheus noemen wij nu 'De poenschepper'), hebben ook anderen de geest gekregen. Zij grijpen de erotica als laatste strohalm, of om in de sfeer te blijven: zij ketenen zich eraan vast'.³⁸

Naast het economische perspectief wordt in de Nederlandse en Engelse dagbladen veelvuldig het literaire perspectief gehanteerd, respectievelijk in 31% (15) en 33% (15) van het totaal aantal gebruikte perspectieven. In Amerikaanse kranten is dit percentage beduidend lager: 24% (7). Waar in enkele artikelen de genreclassificatie centraal staat, richten de meeste schrijvers zich op het gebrek aan literaire kwaliteit. 'Intussen ben ik halverwege het eerste deel, ongetwijfeld één van de beroerdste boeken die ik ooit heb gelezen',³⁹ aldus een bijdrage in *de Volkskrant*. Vergelijkbare observaties

vinden we in een recensie in *The Guardian*: 'James's prose is unequivocally dreadful – it's repetitive and grammatically ick'.⁴⁰ Dergelijke boude uitspraken over de schrijfstijl van E.L. James zijn zeldzaam in de onderzochte Amerikaanse dagbladen.

Het seksuele perspectief is het meest populair in de kranten uit de VS (31%), gevolgd door Nederlandse (23%) en Engelse dagbladen (17%). In de Nederlandse artikelen wordt enerzijds de suggestie gewekt dat de thematiek van de reeks – seks, SM, en porno – een reflectie is van de hedendaagse maatschappij en dat daarin de verklaring ligt voor het succes: 'Wat moet je over zo'n rage zeggen? Dat vrouwen dus toch maar één ding willen: hard genomen worden door hun (of een) baas?'⁴¹ Anderzijds wordt er soms gesteld dat de boeken van E.L. James een effect hebben op de samenleving, dat wil zeggen, dat de lezers openlijker zijn gaan spreken over het onderwerp seksualiteit in het algemeen en over de voorheen tot taboe gemaakte seksuele verlangens van vrouwen in het bijzonder.

Zo heeft E.L. James een vrouwelijk pornotopia gecreëerd, waarin de vrouw als een prinses wordt begeerd, veroverd en onderworpen door een communicatieve macho. [...] Zo fantaseren de seksen op hun eigen manier verder. Mannen hebben lustporno, mama's relatieporno.⁴²

Engelse artikelen besteden in vergelijking veel aandacht aan een specifiek aspect van het effect van het succes van de trilogie, namelijk het (verdwijnen van het) gevoel van schaamte wanneer erotisch getinte boeken in de publieke ruimte gelezen worden. Zo merkt een vertegenwoordiger van de Engelse uitgever Cornerstone in *The Guardian* op:

When we first bought the books, people asked if women would be willing to be seen reading the books in public. I've always believed they would. [...] What is so exciting is to see the evidence – women, and men too – are reading them on buses, in parks, on the beach, in nail bars, in restaurants – I even saw one woman walking down the street with her nose in the book!⁴³

Tot slot bespreken alleen de Amerikaanse dagbladen aandacht aan het verwijderen van *Vijftig tinten* uit de schappen van verschillende bibliotheken vanwege de expliciete, seksuele passages.

Het genderperspectief wordt minder veelvuldig gehanteerd dan het seksuele perspectief: 15% (Nederland), 11% (Groot-Brittannië) en 7% (Verenigde Staten). Het emancipatoire gehalte van de trilogie wordt in het algemeen sterk bekritiseerd, omdat vrouwen in de boeken worden weergegeven als onderdanig en ondergeschikt aan de man. Zo schrijft Suzanna Moore in *The Guardian*:

In fact what is dangerous and horrible about *Fifty Shades of Grey* is nothing to do with sex. It is that it sells the old fantasy of romance. It is about finding 'the one'. Here, the woman has to

find a man who does not know how to love and to change him so that he can. Sex, even with some Ann Summers accoutrements, is but a prelude to living happily ever after. A life of sex slavery. This mythology, the polar opposite of what sexual liberation is about, keeps women firmly in their place. In fantasy this place may be a rich man's dungeon, perhaps followed by a glamorous restaurant by way of a private jet. In reality, it means being trapped with a man who, after the thrill has gone, has to be endured for ever more. This ongoing cult of 'romance' ultimately ties women down far more than any rope.⁴⁴

Een schrijver in de *New York Times* verwoordt dit als volgt: 'And what is shameful about *Fifty Shades of Grey* isn't the submissive sex, it's the Cinderella story'.⁴⁵ In diezelfde krant waarschuwt antropoloog Helen Fisher: 'Let's not confuse the bedroom and the boardroom'.⁴⁶

Genreclassificaties

De manier waarop *Vijftig tinten* van E.L. James geclassificeerd wordt, verschilt op een aantal punten sterk tussen de drie onderzochte landen. Ten eerste wordt de term romantische fictie nauwelijks gebruikt in Engelse en Amerikaanse kranten – respectievelijk 5% (2) en 0% (0), terwijl in 20% (7) van de Nederlandse artikelen deze genre aanduiding gehanteerd wordt. In Nederland wordt – in vergelijking met Groot-Brittannië en de Verenigde Staten – weer veel minder gesproken van erotische fictie, respectievelijk 17% (6) versus 39% (16) en 50% (12). Het gebruik van de combinatie term – erotisch romantische fictie – en *mommy porn* verschilt weinig tussen de drie landen.

	Nederland*	Groot-Brittannië*	Verenigde Staten
Geen genreclassificatie	22,9% (8)	22,0% (9)	25% (6)
Romantische fictie	20,0% (7)	4,9% (2)	0% (0)
Erotische fictie	17,1% (6)	39,0% (16)	50,0% (12)
Erotische romantische fictie	8,6 % (3)	12,2% (5)	8,3% (2)
Mommy porn	22,9% (8)	19,5% (8)	16,7% (4)
Populaire fictie / fan fictie	2,9% (1)	2,4% (1)	0% (0)
Overig	5,7% (2)	0% (0)	0% (0)
Totaal	100% (35)	100% (41)	100% (24)

* Respectievelijk twee Nederlandse en één Engels artikelen bevatten twee genreclassificaties.

Tabel 2: Genreclassificaties in artikelen over *Vijftig tinten* van E.L. James uit kwaliteitskranten uit Nederland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten

De wijze waarop de artikelen aandacht besteden aan genreclassificaties verschilt ook tussen de onderzochte landen. In Nederland wordt de trilogie sterk hiërarchisch geclassificeerd, dat wil zeggen, gepositioneerd ten opzichte van 'hoge' literatuur. Ten eerste wordt er niet neutraal gesproken over romantische fictie, maar wordt in vergelijking vaak de link gelegd met de Bouquetreeks, bijvoorbeeld:

‘pikante damesroman [...] bulkend van Bouquet-reeks clichés en lelijke zinnen’.⁴⁷ Tevens refereren verschillende artikelen op een denigrerende manier aan het genrelabel *mommy porn*, bijvoorbeeld ‘een “mommy porn”-romannetje’.⁴⁸ Sommige artikelschrijvers contextualiseren de trilogie – en het succes – ten slotte als het bewijs van vervagende grenzen tussen hoge en populaire cultuur:

De lezer laat zich klaarblijkelijk niets meer voorschrijven. Het kan hem steeds minder schelen of iets 'literatuur' heet of niet. Zie het verkoopsucces van de ‘vijftig tinten’ trilogie van E.L. James, dat het afgelopen jaar ten koste is gegaan van de verkoop van literaire fictie.⁴⁹

Waar we dergelijke opmerkingen af en toe in Engelse artikelen tegenkomen, komen zulke hiërarchische classificaties in de VS nauwelijks voor. Opvallend is wel dat uitsluitend in Amerikaanse kranten – met een goed gevoel voor distantie en ironie– gesproken wordt over een ‘sexy novel’. We komen hier zo meteen nog op terug. Het woord *porn* wordt – met uitzondering van *mommy porn* – in het geheel niet gebruikt.

Seksualiteit (en genderverhoudingen)

Het thema seksualiteit komt in bijna alle dagbladartikelen over *Vijftig tinten* in meer of mindere mate aan bod (zie tabel 3). In de Amerikaanse kranten gebeurt dat zelfs in daadwerkelijk alle artikelen. Ten eerste wordt in veel gevallen het thema seksualiteit, erotiek of sadomasochisme louter benoemd. In de Amerikaanse kwaliteitskranten is dit het vaakst het geval (54%) in vergelijking met de Nederlandse (21%) en de Engelse dagbladen (33%). Het valt op dat vooral de Nederlandse artikelen het seksuele taalgebruik uit het boek niet alleen benoemen maar ook reproduceren, 39% versus 10% (Groot-Brittannië) en 25% (VS).

	Nederland	Groot-Brittannië	Verenigde Staten
Seksualiteit benoemen	90,0% (30)	87,5% (35)	100% (24)
Louter benoemen	21,2% (7)	32,5% (13)	54,2% (13)
Seksueel taalgebruik	39,4% (13)	10,0% (4)	25,0% (6)
Positieve normatieve reactie	21,1% (7)	15,0% (6)	12,5% (3)
Negatieve normatieve reactie	9,1% (3)	12,5% (5)	12,5% (3)
Seks als succesfactor	10,0% (3)	8,6% (3)	4,2% (1)
Overige	6,7% (2)	20,0% (7)	4,2% (1)

* In enkele artikelen wordt seksualiteit op meerdere manieren besproken.

Tabel 3: De bespreking van seksualiteit in artikelen over *Vijftig tinten* van E.L. James in kwaliteitskranten uit Nederland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten*

Daarnaast wordt dit seksuele taalgebruik in de Nederlandse artikelen veel explicieter – welhaast demonstratief – opgeschreven. Zo schrijven respectievelijk Annemarie Oster en Jean-Pierre Geelen in *de Volkskrant*: ‘Wil Anastasia niet anaal gefist worden? Oké, dan niet, want mr. Grey is een schappelijk mens’⁵⁰ en ‘Wel worden er clitorissen gemasseerd, vingers en enorme erecties in vagina's gestoken en lichte zweepslagen uitgedeeld in 'de rode kamer van pijn', terwijl Grey dominant kreunt: 'Nu ga ik u neuken, mevrouw Steele... hard’.⁵¹ Sommigen Nederlandse commentatoren – waaronder filosofe Stine Jensen – bekritisieren op ironische toon deze demonstratieve seksuele openheid, met name omdat het de romantische mythe in stand houdt:

Mij storen vooral de Nederlandse reacties op het boek, waar de een de ander lijkt te willen overtreffen in een kijk-mij-nou-lekker-ruimdenkend zijn op seksgebied. [...] Wie romantische traditionele fictie wil verkopen in tijden van porno, moet kennelijk een stevige tepelklem bijzetten. En zo worden anaal fisten, vastbinden en ophanging als heel gewoon gepresenteerd in een 'romantisch escapistisch sprookje’.⁵²

In Engelse en Amerikaanse dagbladen lijkt het taalgebruik minder expliciet:

Although Anastasia has never so much as touched her own vagina before (she refers to this part of her anatomy as ‘down there’) she has four cataclysmic orgasms as a result of Christian being a sex magician.⁵³

In de *New York Times* omschrijft Leslie Kaufman de seksuele handelingen in de volgende termen: ‘Fifty Shades of Grey, about an inexperienced college student who falls in love with an older man with a taste for trying her up and whipping her, among other delights’.⁵⁴ Zoals Stine Jensen middels ironie afstand neemt van de ‘typische’ Nederlandse reactie op *Vijftig tinten*, gebruiken sommige Amerikaanse critici deze stijlform ter distantie van een in de Verenigde Staten controversieel onderwerp, namelijk expliciete seks.⁵⁵

Uit de analyse komt naar voren dat er – met name in Nederlandse dagbladen – meer artikelen zijn die seksualiteit als een positief in plaats van negatief thema opvatten (zie tabel 3). Dit heeft vooral betrekking op de openheid waarmee onderwerpen als erotiek, porno en seksuele voorkeuren door middel van de trilogie bespreekbaar zijn gemaakt. Een artikel in *de Volkskrant* stelt: ‘[...] dat het een geweldige stap voorwaarts is dat vrouwen openlijk durven uit te komen voor hun seksuele verlangens (vooral in het preutse Amerika)’.⁵⁶ In de *Los Angeles Times* wordt een eigenaar van een seks shop geciteerd: “People have always been interested in exploring that type (sm) of sexual relationship,” said Samantha Bard, 37, co-owner of Shag. “What I think is happening now is that it's becoming OK to talk about it now”.⁵⁷

De categorie negatieve normatieve reactie duidt aan dat de schrijver van het artikel het thema seksualiteit in het boek als negatief sociaal element ziet. Hiermee wordt bedoeld dat verschillende schrijvers van artikelen de seksuele voorkeuren uit het boek niet juist of geschikt achten voor een grootschalig (commercieel) gebruik. Zo maakt een schrijver voor *The Independent* zich bijvoorbeeld zorgen over het effect op jonge meisjes die het boek lezen:

The casual normality of BDSM at the heart of this story would worry me even if I were not the father of two teenage daughters. Thousands of girls, many of them pre-sexualised, have read this book, most (thanks to digital devices) without their parents' knowledge.⁵⁸

Tevens wordt in enkele artikelen de relatie tussen expliciete (heteroseksuele) seks – S/M in het bijzonder – en genderverhoudingen – vrouw als passieve partner – aan de kaak gesteld:

Ana, the ever-willing submissive, is a virgin with no gag reflex, which comes in handy. Rather like the ideal woman being a deaf-mute nympho who lives above a pub.....This ongoing cult of "romance" ultimately ties women down far more than any rope.⁵⁹

Ten slotte wordt er in een aantal artikelen opgemerkt dat de thematiek een belangrijke rol heeft gespeeld in het commerciële succes van de boeken:

Elsbeth Etty waarschuwde nog in deze krant: „Het Bijbelboek Genesis waarin Eva van haar onschuld wordt beroofd door een slang is opwindender dan deze hooguit enigszins pikante damesroman", maar er werd niet naar haar geluisterd en ook in Nederland werd *Vijftig tinten* grijs een megahit.⁶⁰

Conclusie

In deze bijdrage hebben we onderzocht op welke manieren *Vijftig tinten* van E.L. James wordt besproken in kwaliteitskranten uit de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Nederland en hoe we eventuele verschillen kunnen duiden. Ten eerste richtte de analyse van de berichtgeving zich op de literatuur-kritische receptie. Onze bevindingen lieten zien dat het literaire perspectief (deels) zoals verwacht het vaakst voorkwam in Engelse en Nederlandse kwaliteitskranten. Echter, vooral de Nederlandse dagbladen berichtten op sterk hiërarchische – en soms elitaire – wijze over *Vijftig tinten*. Zo wordt de uitgever omschreven als een ‘poenschepper’ en de boekenreeks op een denigrerende wijze (‘Bouquetreeks’) tot de romantische fictie geclassificeerd. In tegenspraak met onze verwachtingen vonden we nauwelijks verschillen in het gebruik van het economische perspectief.

Wellicht hangt dit samen met de toegenomen globalisering van literatuur of inzakkende dagbladmarkt, waardoor (commerciële) nieuwswaarde steeds meer de inhoud van kwaliteitskranten bepaalt.

Ten tweede richtte de analyse van de berichtgeving zich op de maatschappij-kritische receptie, waarbij de relatie tussen de werken en samenleving – seksualiteit en genderverhoudingen – becommentarieerd wordt. Wat betreft de hoeveelheid aandacht kunnen we concluderen dat seksualiteit als thema nagenoeg altijd aan bod komt. In de onderzochte Amerikaanse dagbladen is seksualiteit het meest frequent gehanteerd als het centrale perspectief, waarbij overigens deze thematiek meestal louter benoemd – maar niet uitgebreid besproken – wordt. Zou dit zijn vanwege de Amerikaanse preutsheid waarover in *de Volkskrant* werd gesproken? De verschillen in taalgebruik lijken in die richting te wijzen. De ‘kijk-mij-nou-lekker-ruimdenkend zijn op seksgebied’ mentaliteit, zoals bekritiseerd door Stine Jensen, komt in de Nederlandse artikelen duidelijk naar voren. Waar hun Engelse en Amerikaanse collega’s in ietwat bedekte termen spreken over de seksuele thema’s in *Vijftig tinten*, berichten de Nederlandse commentatoren op bijna demonstratieve wijze over de seksuele inhoud. Hoewel het emancipatoire gehalte van de trilogie in het algemeen sterk wordt bekritiseerd, wordt er relatief vaak in de Nederlandse kranten gesteld dat (vooral in het preutse Amerika) het boek taboedoorbrekend is. Het lijkt er dus sterk op dat dit seksueel nationalisme ook doorgedrongen is tot het Nederlandse literaire veld, althans als het gaat om de berichtgeving over deze niet-Nederlandse romantische fictiereeks.

Bibliografie

Alexander, Victoria, *Sociology of the Arts: Exploring Fine and Popular Forms*, Malden, MA:

Blackwell, 2003.

Anand, Narasimhan en Brittany C. Jones, ‘Tournament Rituals, Category Dynamics, and Field

Configuration: The Case of the Booker Prize’, in *Journal of Management Studies* 45 (2008), pp. 1036-1060.

Andeweg, Agnes, ‘Een ezel in Afrika trok gewoon de kar. Seksueel nationalisme en de Nederlandse roman.’ In deze bundel.

Bourdieu, Pierre, *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*, Stanford, CA:

Stanford University Press, 1996 [1992].

Bourdieu, Pierre., *The Field of Cultural Production*, Cambridge, MA: Polity Press, 1993.

Corse, Sarah M. en Sandra Davis Westervelt, ‘Gender and Literary Valorization: The Awakening of a Canonical Novel’, in *Sociological Perspectives* 45 (2002), pp. 139-161.

Coward, Rosalind, “‘This Novel Changes Lives’: Are Women's Novels Feminist Novels?’, in *Feminist Review* 5 (1980), pp. 53-64.

Debenedetti, Stéphane, ‘The Role of Media Critics in the Cultural Industries’, in *International Journal of Arts Management* 8 (2006), pp. 30-42.

Gans, Herbert J., *Popular and High Culture*, New York: Basic, 1999.

- Gelder, Ken, *Popular Fiction: The Logics and Practices of a Literary Field*, Routledge: New York, 2004.
- Griswold, Wendy, *Cultures and Societies in a Changing World*, Thousand Oaks: Pine Forge Press, 2008.
- Harzewski, Stephanie, 'Tradition and Displacement in the New Novel of Manners', in *Chick Lit: The New Women's Fiction*, ed. door Suzanne Ferris en Mallory Young, New York: Routledge, 2006, pp. 29-46.
- Huysen, Andreas, *After the Great Divide: Modernism, Mass Culture, Postmodernism*, Indianapolis: Indiana University Press, 1986.
- Inglehart, Ronald, *Modernization and Postmodernization*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997.
- Janssen, Susanne, 'Reviewing as a Social Practice: Institutional Constraints on Critics' Attention for Contemporary Fiction', in *Poetics* 24 (1997), pp. 275-297.
- Janssen, Susanne, Giseline Kuipers en Marc Verboord, 'Cultural Globalization and Arts Journalism: The International Orientation of Arts and Culture Coverage in Dutch, French, German, and U.S. Newspapers, 1955 to 2005', in *American Sociological Review* 73 (2008), pp. 719-740.
- Janssen, Susanne, Marc Verboord en Giseline Kuipers, 'Classificaties in de kunstjournalistiek; Hoge en populaire cultuur in Europese en Amerikaanse elitekranten, 1955-2005', in *Sociologie* 3 (2010), pp. 51-77.
- Kiernan, Anna, 'No Satisfaction: Sex and the City, Run Catch Kiss, and the Conflict of Desires in Chick Lits New Heroins', in *Chick Lit: The New Women's Fiction*, ed. door S. Ferris en M. Young, New York: Routledge, 2006, pp. 207-218.
- Lamont, M., *Money, Morals and Manners: The Culture of the French and the American Upper-Middle Class*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1992.
- Mabry, A.R., 'About a Girl: Female Subjectivity and Sexuality in Contemporary "Chick" Culture', in *Chick Lit: The New Women's Fiction*, ed. door Suzanne Ferris en Mallory Young, New York: Routledge, 2006, pp. 191-206.
- Mazza, C. 'Who's Laughing Now? A Short History of Chick Lit and the Perversion of a Genre', in *Chick Lit: The New Women's Fiction*, ed. door S. Ferris en M. Young, New York: Routledge, 2006, pp. 17-28.
- Nooy, W. de, 'Social Networks and Classification of Literature', in *Poetics* 20 (1991), pp. 507-537.
- O'Donnell Arosteguy, Katie, *The Clothes Do Make the Woman: The Politics of Fashioning Femininity in Contemporary American Chick Lit*, PhD Thesis, Washington State University, 2009.
- O'Rourke, Rebecca en Phil Goodall, 'Summer reading', in *Feminist Review* 2 (1979), pp. 1-17.
- Peters, Julia, Lotte van der Jagt, Koen van Eijck, Janna Michael en Pauwke Berkers, 'Lolbroek of liefhebber? Het handhaven en overschrijden van culturele scheidslijnen door ironische consumptie in de karaokebar', in *Sociologie* 11 (2015), pp. 31-50.

- Poovey, Mary, 'Forgotten Writers, Neglected Histories: Charles Reade and the Nineteenth-Century Transformation of the British Literary Field'. in *ELH* 71 (2004), pp. 433-453.
- Radway, Janice, 'Interpretive Communities and Variable Literacies: The Function of Romance Reading', *Daedalus* 113 (1984), pp. 49-73.
- Rees, Kees van, 'How a Literary Work Becomes a Masterpiece: On the Threefold Selection Practised by Literary Criticism', in *Poetics* 12 (1983), pp. 397-417.
- Rees, Kees van en Dorleijn, Gilles, 'Het Nederlandse literaire veld 1800-2000', in *De productie van literatuur: het literaire veld in Nederland 1800-2000*, ed. door Gilles Dorleijn en Kees van Rees (Nijmegen: Uitgeverij Van Tilt, 2006), pp. 15-38.
- Righart, Hans, 'Moderate Versions of the "Global Sixties": A Comparison of Great Britain and the Netherlands', *Journal of Area Studies* 6 (1998), pp. 82-96.
- Scott, Jacqueline, 'Changing Attitudes to Sexual Morality: A Cross-National Comparison', in *Sociology* 32 (1998), pp. 815-845.
- Smith, Tom W., 'A Report: The Sexual Revolution?', in *The Public Opinion Quarterly* 54 (1990), pp. 415-435.
- Weber, Daniel, 'Culture or Commerce? Symbolic Boundaries in French and American Book Publishing', in *Rethinking Comparative Cultural Sociology: Repertoires of Evaluation in France and the United States*, ed. door Michèle Lamont en Laurent Thévenot. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2000, pp. 127-147.0
- Wouters, Cas, 'De lustbalans van liefde en seks: Ontwikkelingen sinds de seksuele revolutie', in *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 22 (1995), pp. 368-402.

Geraadpleegde bronnen

- Broeke, Asha ten, 'Das will das weib leven: Beschouwing porno voor vrouwen, porna', *De Volkskrant*, 23 mei 2012.
- Dowd, Maureen, 'She's Fit to Be Tied', *New York Times*, 31 maart 2012.
- Etty, Elsbeth, 'Zalige zweepslagen en tsunami's van orgasmen', *NRC Handelsblad*, 8 juni 2012.
- Flood, Alison, 'Fifty Shades of Grey Is Fastest Adult Novel to Sell One Million Paperbacks', *The Guardian*, 28 juni 2012.
- Fortuin, Arjen, 'Lieve E.L.: vijftien tinten kleur', *NRC Handelsblad*, 31 december 2012.
- Geelen, Jean-Pierre, 'Geilneven TV', *de Volkskrant*, 12 februari 2012.
- Giesen, Peter, 'Romantiek verklaart het succes van 'Vijftig tinten' fictie', *de Volkskrant*, 22 december 2012.
- Hatfield, Stefano, 'Fifty Shades of ("Holy") Crap', *The Independent*, datum onbekend.
- Izkoff, Dave, 'A Screenwriter for "Fifty Shades"', *New York Times*, 10 oktober 2012.
- Jensen, Stine, 'Eerst bont, dan blauw, dan vijftig tinten grijs. *NRC Handelsblad*, 10 juli 2012.

Kaufman, Leslie, 'Cheers for Random House In a 'Fifty Shades' Bonus', *New York Times*, 7 december 2012.

Moore, Suzanna, 'Fifty Shades of Grey Peddles the Tired Old Fantasy of Romance That Keeps Women in Their Place', *The Guardian*, 4 september 2012.

Olthuis, Loethe, 'Lievre hete bonen dan grijze tinten', *de Volkskrant*, 22 maart 2013.

Oster, Annemarie, 'Poppenwagen mooi geweest', *de Volkskrant*, 3 januari 2013.

O'Toole, Emer, 'Fifty Shades of Grey Is No One-Handed Erotic Read For Me But ...', *The Guardian*, 29 mei 2012.

Sanders, Ewoud, 'We gaan badr of met bangalijs naar nivelleringsfeestje', *NRC Handelsblad*, 28 december 2012.

Schöttelndreier, Mirjam, 'De slag op de venusheuvel', *de Volkskrant*, 15 september 2012.

Spanier, Gideon, 'Fifty Shades of Grey keeps Random House in the Black', *The Independent*, 27 maart 2013.

Sperling, Nicole, 'Fifty Shades Author Admits She's "Not a Great Writer"', *Los Angeles Times*, 17 april 2012.

Stanley, Alessandra, 'Sex is a Hard Sell', *New York Times*, 1 april 2012.

Vlaar, Maria, 'Alles zal anders gaan; Is de uitgeverij in 2015 nog nodig?', *NRC Handelsblad*, 11 januari 2013.

Noten Bezemer & Berkers

- ¹ NOS, 'Mommy Porn.' <http://nos.nl/op3/video/357436-mommy-porn.html>. Geraadpleegd 5 juni, 2013.
- ² Zie bijvoorbeeld Bourdieu, 1993, pp. 112-161; Gans, 1999.
- ³ Alexander, 2003, pp. 17-63; Griswold, 2008, pp. 11-17.
- ⁴ Schöttelndreier, 2012.
- ⁵ Andeweg, elders in deze bundel.
- ⁶ Andeweg, elders in deze bundel.
- ⁷ Janssen, Kuipers en Verboord, 2008.
- ⁸ Lamont, 1992, pp. 129-149.
- ⁹ Zie onder andere: Bourdieu, 1993, pp. 29-73; Van Rees en Dorleijn, 2006, pp. 15-38.
- ¹⁰ Bourdieu, 1993, pp. 74-111; S. Janssen, 1997, pp. 275-297; De Nooy, 1991; Van Rees, 1983.
- ¹¹ Bourdieu, 1996 [1992], pp. 166-173.
- ¹² Bourdieu, 1993, pp. 112-144.
- ¹³ Janssen, Kuipers en Verboord, 2008.
- ¹⁴ Corse en Westervelt, 2002; Debenedetti, 2006; Janssen, 1997.
- ¹⁵ Poovey, 2004.
- ¹⁶ Anand en Jones, 2008.
- ¹⁷ Weber, 2000.
- ¹⁸ Janssen, Verboord en Kuipers, 2010.
- ¹⁹ Gelder, 2004, pp. 75-100; Harzewski, 2006; O'Rourke en Goodall, 1979.
- ²⁰ O'Donnell Arosteguy, 2009.
- ²¹ Coward, 1980; Mazza, 2006.
- ²² Coward, 1980; O'Rourke en Goodall, 1979.
- ²³ Mabry, 2006.

- ²⁴ Kiernan, 2006.
- ²⁵ Harzewski, 2006.
- ²⁶ Huyssen, 1986, pp. 17-44.
- ²⁷ Harzewski, 2006.
- ²⁸ Lamont, 1992, pp. 129-149.
- ²⁹ Wouters, 1995.
- ³⁰ Andeweg, elders in deze bundel.
- ³¹ Scott, 1998; Smith, 1990.
- ³² Inglehart, 1997.
- ³³ Righart, 1998.
- ³⁴ Titel, publicatiedatum en lengte van het artikel, het aantal woorden dat aan de trilogie besteed wordt, en het geslacht van de auteur.
- ³⁵ Itzkoff, 2012.
- ³⁶ Spanier, 2013.
- ³⁷ Mogelijkerwijs hangt dit samen met grote aantal columns in onze selectie van Nederlandse artikelen.
- ³⁸ Fortuin, 2012.
- ³⁹ Olthuis, 2013.
- ⁴⁰ O'Toole, 2012.
- ⁴¹ Schöttelndreier, 2012.
- ⁴² Giesen, '2012.
- ⁴³ Flood, 2012.
- ⁴⁴ Moore, 2012.
- ⁴⁵ Stanley, 2012.
- ⁴⁶ Dowd, 2012.
- ⁴⁷ ETTY, 2012.
- ⁴⁸ Ten Broeke, 2012.
- ⁴⁹ Vlaar, 2013.
- ⁵⁰ Oster, 2013.
- ⁵¹ Geelen, 2012.
- ⁵² Jensen, 2012.
- ⁵³ O'Toole, 2012.
- ⁵⁴ Kaufman, 2012.
- ⁵⁵ Peters, van der Jagt, van Eijck, Michael en Berkers, 2015.
- ⁵⁶ Schöttelndreier, 2012.
- ⁵⁷ Sperling, 2012.
- ⁵⁸ Hatfield, datum onbekend.
- ⁵⁹ Moore, 2012.
- ⁶⁰ Sanders, 2012.